

Anmeldelse tilkjennegir ikke makt, men avmakt og krav om beskyttelse

av Leif Petter Olaussen

Mitt tilsvaer til Cecilie Høigårds svar på den kritikken jeg framsatte i *Materialisten* (nr 1 2008) er preget av samme todeling som hennes svar.

Del I

Høigård (2008 s. 80-81) viser til Olaussen (2004) der jeg bl.a. med henvisning til Emile Durkheim grunngir at kriminalitet er en sosial realitet. Hun har oppfattet at jeg vektlegger moralsk fellesskap og institusjonalisering, men skriver likevel at det hadde vært mer naturlig om jeg hadde hentet ”støtte hos forfattere før sosiologiens oppkomst, særlig Thomas Hobbes og hans lære om *Leviathan*, enn å ta utgangspunkt i Durkheim” (s.81). I følge henne må jeg være enig med Hobbes i at strafferettsapparatet er en instrumentell institusjon som løser samfunnsborgerne felles problemer – mens Durkheim angivelig så dette helt annerledes. Jeg skal ikke gjenta argumentasjonen i Olaussen (2004), men Høigård tar nok feil, både når det gjelder mulighet for støtte hos Hobbes og hos Durkheim.

Min vektlegging (i Olaussen 2004 og 2007) av *felles normative oppfatninger* blant folk om mye sentral kriminalitet (mala per se) utelukker fullstendig at jeg kan hente støtte i Hobbes argumentasjon i boka *Leviathan* (1651). Enhver som kjenner boka, vet at Hobbes overhodet ikke argumenterte normativt, men ut fra individuell *egeninteresse* da han forsøkte å grunngi hvorfor institusjonelle politiske ordninger (monarki, aristokrati og demokrati) kan skape og understøtte fred i meget vid forstand, inkl. å bygge gjensidig tillit mellom folk. Felles moral fantes etter hans syn ikke (s. 66), og naturtilstanden som etter Hobbes oppfatning var en krigstilstand¹ der folk hadde ubegrenset frihet til å handle fullstendig etter *egen* fornuft og vurdering, ville menneskene komme seg ut av fordi *frykt* (for døden) motiverer folk til å frasi seg nevnte frihet. Om kriminal-

1. Hobbes skriver selv at betegnelsen krig ikke er bokstavelig ment, og at uttrykket dekker alt fra krigshandlinger til dyp gjensidig mistillit mellom menneskene. Det er en tankemodell også i den forstand at han ikke hevdet at denne tilstanden noen gang har rådet over alt, men at eksempler som ligner, finnes.

itet skriver han: *"Of all Passions, that which enclineth men least to break the Lawes, is Fear. Nay, (excepting some generous natures,) it is the onely thing, (when there is apparence of profit, or pleasure by breaking the Lawes,) that makes men keep them"* (1982, s. 158). Det er simpelthen usant at Hobbes og jeg tenker likt, jfr. min vekt på fellesskap i normative oppfatninger, og jeg har aldri argumentert med utgangspunkt i frykt.

Mitt standpunkt at kriminalitet er en sosial realitet bygger ikke bare på Emile Durkheim, men også på arbeider av Max Weber, Jürgen Habermas og John Searle. Likevel har jeg store problemer med å finne noen motsetning mellom Durkheims tenking om kriminalitet og mitt syn at handlingskategorien kriminalitet viser til og er forankret i viktige institusjonelle ordninger, skapt av mennesker for å løse høyst reelle sosiale behov for å håndtere en rekke mellommenneskelige problemer, som kriminalitet alltid har skapt. Durkheim (1933) understreket at kriminalitet er *like* handlinger i den forstand at handlingene er universelt misbilliget (s. 73). Dette er dypt inngravert i alle (s. 77), slik at straffelovgivningen bare endres svært langsomt (s. 78). En handling er altså kriminell fordi den krenker sterke og veldefinerte kollektive følelser og oppfatninger (s. 80). Derfor er også lysten til å hevne det onde som er gjort,

sterkt utbredt. Selv om Durkheim mente at hevn er straffens sjel (s. 90), var det ikke slike individuelle, sterkt utbredte følelser som fikk ham til å hevde at straffen er av *sosial* karakter. Individuelle følelser kunne etter hans oppfatning ikke gi sikker kunnskap om sosiale fakta som per definisjon er av overindividuell karakter. Derfor begrunner han eksplisitt at straff er noe annet enn hevn. Det særlige kjennetegn ved rettslig represjon er at den er *organisert* (s. 94). Vi kan vite at straffen er av *sosial* karakter fordi den er besluttet av et kollektivt organ, et *tribunal* (s. 94), og at den bare kan ettergis av et kollektivt organ, *regjeringen*, i samfunnets navn (s. 90). Fordi kriminalitet krenker kollektive følelser og skader den enstemmigheten som er kilde til den kollektive følelsens autoritet, er det fellesskapet som må reagere (s. 102-103). De som lever i fellesskap må gi hverandre gjensidig bevis for sitt normative fellesskap, og de må forsikre hverandre om at de er enige. Straff er sosialt nyttig² fordi den beskytter samfunnet:

"I korthet, skal vi danne oss en klar idé om straff, må vi forene de to motsatte teoriene om den: den som ser straffen som soning (expiation) og den som ser den som et våpen til sosialt forsvar. Det er sikkert at den virker (functions) som beskyttelse for samfunnet, men det er fordi den er sonende (expiatory).

2. Men han var *ikke utilitaristisk* i sin tenking. En utilitarist kunne f. eks. hevde at straffen er sosialt nyttig ved at svært mange individer får tilfredsstilt sin hevnlyst - altså at den sosiale nytten er en sum av individuell nytte.

Dessuten, at den er sonende betyr ikke at pinen ved et eller annet mystisk fortrinn kompenseres for feilen, men snarere at den bare kan skape en sosialt nyttig effekt under disse vilkår [altså ved å være sonende, LPOJ].” (s. 109)

Det finnes intet belegg for at Durkheim mente at straff skaper sydebukker, slik Høigård (2008, s. 81) skriver. Han mente at straffens nytte består i at den lidelse som straffen medfører, er uttrykk for sterk og enstemmig aversjon mot den kriminelle handlingen, og at soning av straffen styrker alles visshet om at det finnes en felles moralsk oppfatning av handlingen:

”Dens sanne funksjon er å opprettholde sosial kohesjon ved å vedlikeholde vitaliteten i den felles bevissthet. Hvis dette ble konsekvent unnlatt, at en emosjonell reaksjon fra samfunnet ikke ble satt i verk for å kompensere tapet, ville den felles bevissthet med nødvendighet miste sin energi, og det ville resultere i et sammenbrudd i den sosiale solidaritet” (s. 108).

Durkheims forståelse av straffen som samfunnsmessig nyttig kommer også fram i et av forklaringsmomentene som Durkheim (1973) benyttet for å forklare fengselsstraffens opprinnelse. Fengselsstraff var ikke nødvendig så lenge ansvaret for kriminelle handlinger var kollektivt, hevder han. Om gjerningspersonen rømte, måtte likevel hele hans ætt stå til ansvar og gjøre opp. Først når ansvaret var blitt individuelt, ble det behov for å forhindre at gjerningspersonen unndro seg straff,

og fra da ble fengsling tatt i bruk.

Høigård (2008, s. 81) skriver at Durkheim i sin metodelære insisterte på at ”sosiale fakta - strukturer - måtte forklares med andre sosiale fakta, dvs. uavhengig av de individuelle samfunnsmedlemmenes intensjoner og handlinger.” Det som står foran ”dvs.” er greit nok, men Durkheim ment ikke at sosiale fakta er uavhengige av individers intensjoner og handlinger. – I forordet til andre utgave av nevnte bok skrev Durkheim eksplisitt at sosiale fakta *skapes ved sosial samhandling* mellom individer som frembringer noe nytt, institusjoner:

”No doubt the individual plays a part in their creation. But in order for a social fact to exist, several individuals at the very least must have interacted together and the resulting combination must have given rise to some new production. As the synthesis occurs outside each one of us (since a plurality of consciousness are involved) it has necessarily the effect of crystallizing, of instituting outside ourselves, certain modes of action and certain ways of judging which are independent of the particular individual will considered separately. (...) [T]here is one word which (...) expresses moderately well this very special kind of existence; it is that of institution.” (Durkheim 1982, s. 45).

Av denne grunn kan jeg godt påberope meg støtte hos Durkheim når det gjelder institusjonelle ordninger, og til forståelse av aktør-struktur-problemet

som Høigård ikke tror jeg er opptatt av. Durkheims bidrag til innsikt i nevnte problem er viktig, og jeg tror min forståelse er rimelig greit klargjort, jfr. Olausen (2004 og 2007). Institusjoner og andre sosiale ordninger (altså strukturer) er skapt av oss selv (som aktører) i kommunikativ samhandling – og dette er mulig bare fordi vi er språkbrukende, verdiorienterte, interessepåvirkede og målrettede aktører som er i stand til å tenke og avkrever hverandre grunnelser for forslag og standpunkter. Derfor har jeg vist til Jürgen Habermas' begrep om kommunikativ handling og John Searle om institusjonalisering. Men hvis man mener at det mest relevante ved menneskelige aktører er at de kan deles i klasser på objektivt grunnlag (slik man kan med stein og andre naturfenomener), og tenker at sosialt liv struktureres av systemkrefter og naken maktkamp, blir det unektelig vanskelig å se noen løsning på aktørstruktur-problemet. Det er imidlertid ikke mitt problem.

Høigård (2008) hevder at jeg tenker rettsdogmatisk (s. 81) og strafferettslig (s.82). Dette viser bare at hun ikke er klar over eller vil akseptere at det finnes et allmennmenneskelig moralsk grunnlag som verken juss eller god sosiologi kan løsrive seg fra. Og vi kan aller minst fornekte allmennmoralen om vi vil forholde oss *kritisk* både til strafferettssystem og andre samfunnsmessige innretninger. For, hvis allmennmoraliske (kritiske) standarder ikke finnes, hvordan var oppgjøret med

det tyske naziregimet og apartheidregimet i Sør-Afrika da mulig? Og på hvilket grunnlag kan vi ta avstand fra de mange kommunistregimer som har endt med fatal undertrykkelse og utryddelse av mennesker, hvis vi skal unnlate å peke på at kommunistpartier og -regimer ofte har betraktet allmennmoralisk argumentasjon med dyp skepsis eller forakt, som borgerlig (og derfor uakseptabel) tenking?

Del II

Høigård (2003) hevder at kampen mot graffiti på 1990-tallet er særlig velegnet til å blottlegge det generelle grunnlaget for kriminalisering, at kriminalitet er naturaliserte, størknede maktforhold. Graffiti ble angivelig kriminalisert fordi en kraftansamling av mektige (politikere, journalister, politi og sporveisleidelse) vant en kulturstrid om graffitiens mening i Oslo. De mektige lyktes i å 'disiplinere blikket' til alle andre enn henne og graffitimalerne. 'Disiplineringen av blikket' besto i at de mektige angivelig greide å endre folks oppfatning av graffiti til noe entydig heslig og urent som måtte drives ut.

I min kritikk av denne fortellingen (Olausen 2008) påpekte jeg for det første at Høigårds begrep 'disiplinering av blikket' er fullstendig uavklart. Hun forteller verken hvilken teori om kognisjon/læring hun bygger på, eller viser til empirisk forskning som kan underbygge at 'disiplinering av blikket' synes å være mulig i det hele tatt. I sitt svar til meg gjør Høigård (2008)

ingen forsøk på å avklare begrepet eller underbygge at 'disiplinering av blikket' er mulig. For det andre påpekte jeg at Høigård må forklare hvordan det kan ha seg at det var så enkelt for noen få "mektige" å endre folks oppfatninger av (kunststyringen) graffiti til noe entydig heslig når det for bildende kunst generelt synes å mangle standarder som har bred oppslutning. Høigård (2008) har intet å si om dette heller, selv om hun vet at forskere som vil fremstå som troverdige ikke kan unndra seg sin plikt til å opplyse hva de bygger på – også når det gjelder teori. Men siden Høigård (2008) helt lar være å gjenta påstanden om 'disiplinering av blikket', har hun kanskje stilltiende innsett at det er urimelig å opprettholde den?

Min tredje kritiske innvending var at Høigård mangler data som kan underbygge hennes påstand om en endring fra en tilstand der blasert likegyldighet og ingen allmenn bekymring over graffiti rådet blant folk i Oslo, til en tilstand der befolkningen 'ser' graffiti som et problem (som noe entydig heslig og urent) som det er legitimt å straffeforfølge. Uten dokumentasjon av en slik endring finnes det ikke noe som trenger forklaring, skrev jeg (Olausen 2008 s. 69). Og videre: "*Det fantes ingen behov for noen "opplæringskampanje" der folk skulle læres eller tvinges til å "se" på graffiti med nye "disiplinerte" øyne*" (s. 72).

I sitt svar til dette presenterer Høigård (2008 s. 84-85) en opprømsing av datagrunnlaget for boka *Gategallerier*.

Den bekrefter til punkt og prikke det jeg skrev: *Hun har ingen data om folks oppfatninger av graffiti* på noe tidspunkt, og derfor har hun verken grunnlag for å hevde at folks oppfatninger av graffiti ble endret, eller at deres blikk ble disiplinert gjennom 1990-tallet. Det er forstemmende at Høigård ikke vil innrømme dette åpent. Det finnes intet annet enn hennes egen *forestilling* om nevnte endring. Og det hjelper lite å "underbygge" denne forestillingen med å vise til at representanter for byrådet i Oslo i 1994 mente at en storstilt kampanje innrettet på å endre befolkningens oppfatning av graffiti var nødvendig. Med mindre Høigård kan dokumentere at byrådet faktisk hadde skaffet seg systematisk kjennskap til folks oppfatning av graffiti-maling – før og etter kampanjen – må det legges til grunn at byrådspolitikere ikke visste noe om folks oppfatninger. Videre er det høyst besynderlig at Høigård (2008 s.90) vil bruke en byrådspolitikers påstand om at den kostbare graffiti-kampanjen i 1994 var "vel investerte penger" som belegg for at kampanjen deres virket etter hensikten. Er det ikke ganske vanlig at politikere som bruker masse penger på alskens kampanjer, alltid hevder at det er vel anvendte penger mens evalueringsforskning jevnt over viser null virkninger? – Og selv om det ikke er noen grunn til å betvile at Høigård (2008 s. 87) har rett i at straffnivået for graffiti-maling ble kraftig skjerpet i 1996, kan heller ikke dette underbygge at folks syn på

graffiti ble endret. Det er ingen grunn til å tro at Oslo byrett undersøkte folks oppfatninger av hva de syntes var passende straff for graffiti – verken før eller etter 1996.

Siden verken Høigård eller andre har dokumentert at folks oppfatninger av graffiti-maling endret seg i løpet av 1990-tallet, la jeg til grunn for min kritikk at det ikke foreligger noen endringer i folks oppfatninger som trenger forklaring. Likevel har Høigård (2008, s. 89) konstruert noe hun kaller Olausens spillbilde-teori om at endringer i straffep praksis (på 1990-tallet) angivelig skal avspeile endringer i folkelig moraldanning (i samme tidsrom). Jeg kan naturligvis ikke benekte at denne teorien finnes i Høigårds forestillings-verden, men teorien hun tilegner meg, er fullstendig uten grunnlag i noe jeg noen gang har skrevet.

Høigård synes å tro at det er mulig å forstå hvorfor graffiti-maling på andres eiendom – i strid med eiernes uttrykkelige vilje – er kriminalitet ved å undersøke hvorfor anmeldelser og straffeforfølgelse av slike handlinger *ble flere/mer intens* i løpet av 1990-årene. Hennes utmerkede og grundige dokumentasjon av denne kvantitative endringen som også Sturla Falck (2002, s. 16-17) har vist til, sier imidlertid like lite om *hvorfor* graffiti-maling er kriminalitet som butikkunders bruk av 200-kronersedler forteller noe om *hvorfor* disse pengeseddene er gyldige betalingsmidler. Straffeforfølginger sier *at* graffiti-malingen er kriminalitet akkurat som

bruken av pengeseddelen sier *at* den er gyldig betalingsmiddel – enten hyppigheten er stor eller liten, eller endringen i hyppighet kommer brått eller langsomt. Hvorfor-spørsmålet må i begge tilfeller forstås i lys av at så vel kriminalitet som gyldige betalingsmiddel er etablert institusjonelt, ved enighet.

Når kvinner som blir banket opp av sin samboende mann politianmelder dette, er det etter min oppfatning *avmakten* som kaller på en sterkere part som er opprettet til et slikt formål. Når Oslo sporveier la om kontrollpraksis i 1994 og intensiverte anmeldelsene, var også dette uttrykk for den *avmakt* som Oslo sporveier opplevde i forhold til skadefølger de ble påført av graffiti-malerne. De så ingen mulighet til å kunne stanse graffiti-malerne, og anmeldelsene viser at Oslo sporveier *ikke ville finne seg i å være uten rettsbeskyttelse* mot graffiti-malerne. Den intensiverte straffeforfølgingen av graffiti som ble utløst og formidlet av massemedier, ble temmelig sikkert oppfattet som *legitim* blant folk flest av en enkel grunn: Det dreier seg om handlinger der graffiti-malerne viser vilje til å male på andres eiendom uten å vise omtanke og respekt for eiernes oppfatninger, deres rettigheter og legitime interesser. Malerne viser sterk vilje til å ta seg til rette, og de forsøker å tvinge andre til å akseptere at de maler det de selv har lyst til – og *på de steder de selv ønsker*, selv når de vet at dette er sterkt uønsket – som om andres oppfatninger av det

de gjør, er fullstendig uten verdi. Det er den etikken malerne praktiserte – og ikke deres estetikk – både politifolk, aviser, dommere og folk flest reagerte på. Det finnes undersøkelser både fra Sverige (Axberger 1996) og Danmark (Goul Andersen 1998) som viser at det var meget stor grad av samstemmighet om graffitiens straffverdighet mellom befolkning og lekdommere og fagdommere, og slik samstemmighet rådet nok også i vårt land. Det er denne *enigheten* – og intet annet – som *gir anmelderne makt* fordi enigheten bekrefter at *anmeldernes krav om rettsbeskyttelse har høy grad av legitimitet blant folk*, mens graffitiernes aktivitet ikke har det.

Om Høigård ønsker en alternativ tolking av sitt empiriske materiale og vil forstå endringer i faktisk straffeforfølgelse av graffiti-maling på 1990-tallet, kan Garlands (1996) påpeking være et godt utgangspunkt. Myndigheter i moderne stater står ganske hyppig overfor krav om i det minste å vise at de anerkjenner den rett til beskyttelse som borgere og lovlige virksomheter kan gjøre gjeldende ved politianmeldelse. Et slikt normativt krav er vanskelig å avvise eller overse i lang tid fordi det lett vil svekke den legitimitet politikere og ansvarlige myndigheter som politi, påtalemyndighet og domstoler er avhengig av. Det er underlig at Høigård – uten en eneste begrunnelse - går ut fra at hun kan se helt bort fra at Oslo sporveier har legitimt krav på rettsbeskyttelse av eiendom og

drift, og at (retts)myndigheter kan la være å forholde seg til politianmeldelser. Når den til dels harde straffeforfølgelsen av graffiti-malere i Oslo ikke møtte massive protester, skyldes det ikke strukturelle forskjeller i muligheter til å prege den kollektive mening om straffeforfølgelse. Grunnen er at verken graffiti-malere selv eller andre – inklusive Høigård som har arbeidet i mange år med dette - har argumenter som kan legitimere at graffiti-malere kan ta seg til rette og sette andres anerkjente og legitime interesser til side. Av samme grunn lykkes hun heller ikke i å gi en troverdig forståelse av 1990-tallets endringer i anmeldelse og straffeforfølgelse av graffiti-kriminaliteten.

Poseringsargument

Høigård ønsker at jeg, i likhet med henne selv, skal bekjentgjøre min oppfatning av hvilken straff som er passende for de som maler graffiti. Forslaget er et *poserings-*”argument”: Vi skal posere for leserne med våre standpunkter til straff for graffiti-malere, og den som får flest leserne på sin side, vinner debatten. Etter min oppfatning er standpunkt til straff fullstendig uten relevans for diskusjonen som pågår. Våre oppfatninger om dette kan verken kaste lys over hvorfor graffiti er kriminalitet, eller hvorfor straffeforfølgingen av graffiti ble intensivert gjennom 1990-tallet. Jeg håper at de som leser *Materialisten* gjennomskuer og avviser slik ”argumentasjon”.

Litteratur

- Axberger, H.-G. (1996): *Det allmänna rättsmedvetandet*. BRÅ-rapport 1996:1. Stockholm: Bråttsförebyggande rådet.
- Durkheim, E. (1933): *The Division of Labor in Society*. New York: The Free Press/Macmillan Publishing Co,
- Durkeim, E. (1973): "Two laws of penal evolution". *Economy and Society*, vol 12(3) 1973, s. 283-308.
- Durkheim, E. (1982): *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Method*. [Edited with an introduction by Steven Lukes.] New York, London, Toronto, Sidney: The Free Press.
- Falck, S. (2002): *Barne- og ungdomskriminalitet på nittitallet*. Oslo,; Det kriminalitetsforebyggende råd (KRÅD). <http://www.krad.dep.no/filestore/Falck.pdf>
- Garland D. (1996): "The limits of the sovereign state." *The British Journal of Criminology*, vol. 36(4), s. 445-471.
- Goul-Andersen, J. (1998): *Borgerne og lovene*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Hobbes, Th. (1987, [1651]): *Leviathan*. [Introduction by K. Minogue.] London and Melbourne: Everyman's Library.
- Høigård, C. (2003): "Kriminalitet – naturalisering av sosiale relasjoner". S. 188-199. I: Andenæs, K. og K. Papendorf (red.): *Fortsatt uferdig. Festskrift til Thomas Mathiesen*. Oslo: Pax forlag AS.
- Høigård, C. (2008): "Kriminalitet som institusjonell praksis". *Materialisten*, nr 1, 2008, s. 77-91.
- Olaussen, L. P. (2004): "Hvorfor er kriminalitet en sosial realitet?" *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskap*, nr.1, s. 24-38.
- Olaussen, L. P. (2007): "Kontrolltyper, kriminalitet og samfunn. Kritikk av Nils Christies kontrollteori om kriminalitet." *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 1, s. 91-124.
- Olaussen, L. P. (2008): "Kriminalisering av graffiti – disiplinering versus moral som forklaring". *Materialisten*, nr 1, 2008, s. 63-75.